

TÜRK DÜNYASI KÜLTÜRÜ

Bayram Durbilmez

ÖTÜKEN

Bayram DURBİLMEZ; Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Taşpınar köyünde doğdu (1968). İlk ve ortaokulu Sorgun'da, liseyi Yozgat'ta, yükseköğrenimini ERÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. 1991'de araştırma görevlisi, 1999'da öğretim görevlisi, 2009'da yardımcı doçent, 2010'da doçent oldu. Hâlen Türk Halk Bilimi öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın desteğiyle Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunan Azerbaycan Nazırlar Kabineti Halk Tasarrufatını İdare Etme Enstitüsü'nde (1993-1994) ve Ahmet Yesevi Vakfı'nın desteğiyle Kazakistan'ın Türkistan, Kentav ve Çimkent şehirlerinde bulunan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi'nde (1999- 2000) konuk öğretim üyesi olarak çalıştı.

Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC, Tataristan / Rusya, Yakutistan/ Rusya, Altay Cumhuriyeti / Rusya, Kırım / Ukrayna, Romanya, Almanya, Polonya, Rusya gibi pek çok ülkede de araştırmalar, incelemeler yaptı. Yurt içinde ve yurt dışında 50'den fazla 'bilimsel' makalesi yayımlandı. Yurt içinde ve değişik ülkelerde yapılan millî ve milletlerarası kongrelerde 100'e yakın bildiri sundu. Âşık Edebiyatı, Tekke/ Derviş Edebiyatı, Türk Dünyası Halk Bilimi ve Türk Dili konularında 12 araştırma-inceleme kitabı, 14 ortak kitap/ kitap bölümü yayımlandı.

Gelenekli Türk anlatıları ve Türk dünyası halk bilimi konulu kitapları: *Gelenekli Türk Anlatıları-1*, Ötügen yay.: İstanbul, Mart 2017; 2. baskı, Ötügen yay.: İstanbul, Temmuz 2017), *Türk Dünyası Kültürü* (Ötügen yay.: İstanbul, Eylül 2017).

Âşık edebiyatı şiir sanatı ve gelenekleri konulu araştırma-inceleme kitapları: *Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri* (1998; 4. baskı, Akçağ yay.: Ankara, 2014.), *Âşık Hasretî'nin Şiir Sanatı* (Kayseri, 2015), *Âşık Hasretî'nin Atışma Sanatı Üzerine Bir İnceleme* (Ankara, 2016), *Karşı Âşık Murat Çobanoğlu/Hayati, Sanatı ve Eserleri* (Kardeşler Matbaası: Kayseri, 2014), *Âşık Türkmenoğlu/Hayati ve Şiir Sanatı Üzerine Bir İnceleme* (Kayseri, 2015).

Derviş (tekke) edebiyatı konulu araştırma-inceleme kitapları: *Sorgunlu Sıdkı Baba Divânı /İnceleme- Metinler* (2003; 2. baskı, Kayseri, 2014).

Âşık edebiyatı temsilcileri ve değişik konulardaki âşık şiirleri ile ilgili araştırma-inceleme kitapları: *Kayserili Halk Şairlerinin Şiirlerinde Kıbrıs* (Geçit yay.: Kayseri, 1999), *Âşık Meydanı / Hayati, Sanatı, Şiirlerinden Örnekler* (Laçın yay.: Kayseri, 2000), *Vefatının 15. Yıldönümünde Yozgatlı Âşık Türkmenoğlu* (Laçın yay.: Kayseri, 2013), *Ozan Gürbüz Değer, Hayati- Sanatı- Şiirlerinden Örnekler* (Kültür Ajans yay.: Ankara, 2007).

Dil ve edebiyat konulu ortak kitaplarından bazıları: *Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım* (H. Yeniçeri, U. Çakır, S. Koç ve K. Deniz ile/Gazi Kitabevi yay.: Ankara, 2011), *Türk Dilinin ve Edebiyatının Yayılma Alanları/ Bilgi Şöleni Bildirileri*, (N. Özkan ile/TDK yay.: Ankara, 2014), *Destanlarla Erzincan*, (B. S. Özsoy ve N. Aslan ile/ERÜ yay.: Kayseri, 1992).

Akademik çalışmalarından başka kültür ve sanat ağırlıklı çeşitli kitapları ve makaleleri de mevcuttur.

Araştırma-inceleme çalışmalarından dolayı aldığı ödüllerden bazıları: *Türk Dünyası Kültürüne Hizmet Ödülü* (1994), *Kayseri Kültürüne Hizmet Ödülü* (2002), *Folklor Araştırmaları Kurumu- Türk Halk Kültürüne Hizmet Ödülü* (2003), *Âşıklık Gelenegine Hizmet Ödülü* (2004), *Türklik Bilimine Hizmet Ödülü* (2006), *Motif Vakfı- Halkbilimi Teşvik Ödülü* (2005), *Yazarlar Birliği Kayseri Şubesi- İnceleme Ödülü* (2007), *TÜBİTAK- Yayın Teşvik Ödülü* (2009, 2010, 2013, 2016), *YOF SAD- Yozgat Folkloruna Hizmet Ödülü* (2015).

Evli ve iki çocuk babasıdır.

Türk Dünyası kavramını ilk kullanan, ömrünü
Türk Dünyasına vakfeden

ve

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nı kurarak
Türk Dünyası Kültürü araştırmalarına sağlam köprüler kuran
Prof. Dr. Turan Yazgan Hocamızın
aziz ruhuna saygıyla...

İÇİNDEKİLER

Söz Başı	15
----------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM: DESTANLAR

I. Manas Destanı'nda Türk Kültürü Unsurları	21
1. Maddî Kültür.....	23
1. 1. At ve Atçılık	23
1. 2. Tuğ-Bayrak	23
1. 3. Yeni Unsurlar	24
2. Din ve İnanışlar	25
2. 1. Din ve Din İle İlgili Törenler	25
2. 2. Kurban Merasimi	25
2. 3. Doğum İle İlgili İnançlar	27
2. 4. Ad Verme	29
2. 5. Ölüm İle İlgili İnançlar	30
2. 6. Cada /Yada Taşı İnançları	31
2. 7. And İle İlgili Törenler	32
2. 8. Koruyucu Ruh İnançları	33
2. 9. Hızır Kültü	33
2. 10. Ağaç Kültü	34
2. 11. Kutlu Sayılan Sayılar	35
2.11.1. Dokuz Sayısı	35
2.11.2. Kırk Motifi	36
2. 12. Bilge Kişiler	36
3. Sözlü Edebiyat	37
3.1. Alkış ve Kargışlar	37
3.1.1. Alkışlar	37
3.1.2. Kargışlar	38
3. 2. Atasözü ve Deyimler	39
3.2.1. Atasözleri	39
3.2.2. Deyimler	40
4. Düğün, Eğlence ve Tarışma Kültürü	40
4.1. Evlenme Kültürü	40
4.2. Güreş	42
4.3. At Yarışları	42
5. Diğer Gelenek ve Uygulamalar	43
5.1. Avcılık	43
5.2. Sütkardeşlik	43
6. Onomastik	44
6.1. Kişi Adları	44
6.2. Yer Adları	44
7. Halk Hekimliği	44
8. Genel Değerlendirme ve Sonuç	45
9. Kaynaklar	46
II. Hakas Yiğitlik Destanlarından Huban Arıĝ'da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz	49
1. Huban Arıĝ'da Dokuz Sayısı	50
2. Genel Değerlendirme ve Sonuç	54
3. Kaynaklar	56

İKİNCİ BÖLÜM:
MİTOLOJİK RENKLER VE SAYILAR

I. Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Renkler	61
1. Batı Trakya'da Türk Varlığı	61
2. Türk Kültüründe Renk Simgeçiliği.....	63
3. Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Renkler.....	66
3.1. Ak (Beyaz).....	66
3.2. Al (Kırmızı, Kızıl)	68
3.3. Gök (Mavi, Yeşil, Boz)	71
3.4. Sarı	73
3.5. Kara (Siyah)	75
4. Sonuç	79
5. Kaynaklar.....	80
6. Ekler.....	81
II. Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar	85
1. Üç (3)	86
2. Dört (4)	87
3. Yedi (7)	89
4. Kırk (40)	91
5. Sonuç	91
6. Kaynaklar	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
SÖZLÜ TARİH VE ÂŞIK EDEBİYATI

I. Sözlü Tarihten Âşık Edebiyatına: Türk Mukavemet Teşkilâtı ve Kıbrıs Mücahitleri.....	97
1. Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilâtı'nın Kurulmasına Sebep Olan Bir Terör Örgütü: EOKA.....	101
2. Türk Mukavemet Teşkilâtı ve Kıbrıs Mücahitleri.....	106
3. Kıbrıs Mücahitlerinin Direnişi, Barış Harekâtı ve Elde Edilen Kazanımlar	113
4. Sonuç	117
5. Kaynaklar	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
BİLMECE KÜLTÜRÜ

I. Kazakistan'da Bilmece (Jumbak) Sorma Geleneği	125
1. Bilmece Sorma Geleneğinin Kökenleri	127
2. Bilmecelerin Yapı Özellikleri	129
3. Bilmecelerde İşlenen Konular	132
4. Geleneği Yaşatanlar: Bilmece Soranlar ve Çözenler	135
5. Geleneğin Yaşatıldığı Mekânlar	137
6. Bilmece Sorma Zamanları	137
7. Sonuç	139
8. Kaynaklar	141
8.1. Yazılı Kaynaklar	141
8.2. Sözlü Kaynaklar.....	142

BEŞİNCİ BÖLÜM:
ATASÖZÜ KÜLTÜRÜ

I. Yozgat Yöresinden Derlenen Atasözlerinin Dîvânü Lügâti't-Türk ve Türk Dünyasındaki Benzerleri.....	147
1. Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Ortak Atasözleri	149
2. Türk Dünyasında ve Akraba Topluluklarda Söylenen Ortak Atasözleri.....	152
2.1. Ahıska Türkleri	153
2.2. Altay Türkleri.....	153
2.3. Başkurdistan Türkleri	153
2.4. Bulgaristan Türkleri	153
2.5. Çuvaşistan Türkleri.....	153
2.6. Dobruca Türkleri.....	153
2.7. Gagavuz Türkleri.....	153
2.8. Karaçay-Malkar Türkleri	153
2.9. Kazakistan Türkleri.....	153
2.10. Kıbrıs Türkleri.....	153
2.11. Kırgızistan Türkleri.....	153
2.12. Kırım Türkleri	153
2.13. Makedonya ve Kosova Türkleri.....	154
2.14. Nogay Türkleri.....	154
2.15. Özbekistan Türkleri	154
2.16. Türkmenistan Türkleri.....	154
3. Sonuç	154
4. Kaynaklar	155
II. Türk Dünyası Atasözlerinde Barış ve Hoşgörü	157
1. Türk Kültüründe Barış ve Hoşgörü	158
1.1. Barış ve Hoşgörü'yü Oluşturan Kavramların Atasözlerine Yansıması.....	159
1.1.1. Barış.....	160
1.1.2. Uzlaşma.....	160
1.1.3. Sabır	162
1.1.4. Tatlı Dil.....	163
1.1.5. İyilik	165
1.1.6. Bağışlama	165
1.1.7. Dostluk/ Dost Kazanma	166
1.1.8. Özeleştiri.....	166
1.1.9. İyi Niyet ve Merhamet	166
1.1.10. Umut.....	166
1.1.11. Eğitim.....	167
2. Aile Bireyleri ve Nesiller Arasında Hoşgörü	167
3. Sosyal İlişkilerde ve Komşular Arasında Hoşgörü	169
4. Boylar/ Oymaklar Arası Hoşgörü	169
5. Milletler Arası Hoşgörü	170
6. Diğerleri.....	171
7. Sonuç	172
8. Kaynaklar	173

ALTINCI BÖLÜM:
EVLENME KÜLTÜRÜ

I. Tatar Hatını Niler Kürmiy’de Evlenme Kültürü	179
1. Evlenme Biçimleri	181
1.1. Görücü (Яучы) Usulüyle Evlenme.....	182
1.2. Zorla Evlendirilme (Димләп Княгә Бирү).....	183
1.3. Kaçarak Evlenme (Кыз Урлау)	185
1.4. Çok Eşle Evlenme ve Kuma (Көндәш) Getirme.....	188
2. Düğün Hazırlıkları (Туй Хәзерләре)	191
2.1. Çeyiz Hazırlama	191
2.2. Ev Temizleme ve Süsleme	192
3. Evlenme Aşamaları.....	192
3.1. Kız İsteme	192
3.2. Söz Kesme ve Başlık Parası	193
3.3. Nişanlı Görme.....	194
3.4. Nikâh.....	195
3.5. Gerdek Gecesi	197
3.6. Güvey Hamamı/Gelin Hamamı	201
3.7. Düğün Ziyafetleri.....	201
4. Düğün Sonrası	202
4.1. Kızın Güvey Evine Götürülmesi (Кызны Егет Өенә Алып Китү)	202
4.2. Gelin - Kaynana İlişkisi	204
5. Değerlendirme ve Sonuç.....	206
6. Kaynaklar	209

YEDİNCİ BÖLÜM:
HALK BİLİMİ ÇALIŞMALARI

I. Türkiye’de Türk Dünyası Halk Bilimi Çalışmaları: Eski Yugoslavya Ülkeleri Örneği.....	213
1. Eski Yugoslavya Ülkelerinde Yapılan Çalışmalara Türkiye Türkü Araştırmacıların Katkıları	214
1.1. Makaleler.....	214
1.1.1. Genel Konular	214
1.1.2. Gelenekli Türk Edebiyatı (Halk Şiiri, Kalıplaşmış Sözler, Halk Anlatıları, Derviş / Tekke Edebiyatı)	215
1.1.3. Gelenek- Görenek- İnanışlar	215
1.1.4. Maddî Kültür Ürünleri (El Sanatları)	215
1.2. Bildiriler	215
1.2.1. Uluslararası Balkan Folkloru Sempozyumu.....	216
1.2.2. Marko Çepenkov Folklor Semineri	218
1.2.3. Uluslararası Manastır ve Çevresi Folklor ve Etnografyası Semineri.....	218
1.2.4. Folklor Derlemelerinin Tasnifi ve Düzenlemesi Semineri	218
1.2.5. XXXIII. Yugoslavya Folklorcular Dernekleri Birliği Kongresi.....	218
1.2.6. Yunus Emre Sevgi Semineri	219
1.2.7. Makedon- Türk Kültür İlişkileri Sempozyumu	219
1.2.8. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu.....	219

1.2.9. Rumeli Türk Halk Kültürü Sempozyumu	219
1.2.10. Rumeli Türk Kültürü Sempozyumu	219
1.2.11. Uluslararası Balkan Türkolojisi Sempozyumu	220
2. Türkiye-Yugoslavya Kültür Mübadelesi Programı Çerçevesinde Yapılan Çalışmalar	221
3. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar	222
3.1. Kitaplar/Tezler	222
3.1.1. Genel Konular	222
3.1.2. Gelenekli Türk Edebiyatı (Halk Şiiri, Kalıplaşmış Sözler)	223
3.1.3. Gelenek- Görenek- İnanışlar	223
3.1.4. Maddî Kültür Ürünleri	223
3.2. Makaleler	223
3.2.1. Genel Konular	223
3.2.2. Gelenekli Türk Edebiyatı (Halk Şiiri, Kalıplaşmış Sözler, Halk Anlatıları, Âşık Edebiyatı, Derviş/Tekke Edebiyatı)	224
3.2.3. Gelenek- Görenek- İnanışlar	225
3.2.4. Halk Müziği- Oyun- Eğlence- Spor- Tiyatro	226
3.2.5. Maddî Kültür Ürünleri	226
3.2.5.1. Giyim- Kuşam- Süslenme	226
3.2.5.2. Halk Sanatı ve Zanaatları	226
3.2.5.3. Beslenme, Kiler (Halk Mutfağı)	226
3.2.5.4. Adbilim	226
3.2.5.5. Diğerleri	226
3.3. Bildiriler	227
3.3.1. Genel Konular	227
3.3.2. Gelenekli Türk Edebiyatı	227
3.3.2.1. Halk Şiiri	227
3.3.2.2. Kalıplaşmış Sözler (Atasözleri ve Deyimler)	228
3.3.2.3. Halk Anlatıları	228
3.3.2.4. Tekke Tarzı Kültür Geleneği	228
3.3.3. Halk Bilgisi	228
3.3.3.1. Halk Hukuku (=Töre)	228
3.3.4. Gelenek, Görenek ve İnanışlar	228
3.3.4.1. Hayatın Dönüm Noktalarıyla İlgili Gelenek ve Görenekler	228
3.3.5. Bayramlar, Törenler, Kutlamalar	228
3.3.6. Halk Müziği, Oyun, Eğlence, Spor, Tiyatro	228
3.3.7. Maddî Kültür Ürünleri	228
3.3.7.1. Giyim-Kuşam-Süslenme	228
3.3.7.2. Halk Sanatları ve Zanaatları	228
3.3.7.3. Beslenme, Kiler (Halk Mutfağı)	228
3.3.8. Adbilim	228
3.3.9. Başka Milletlerin Ürünleriyle Karşılaştırma	228
4. Sonuç	229
5. Kaynaklar	230
Dizin	243

SÖZ BAŞI

TÜRK DÜNYASININ herhangi bir yöresinde oluşan bir kültür unsuru benimsendikçe/sahiplenildikçe zamanla ülke genelinde yaygınlaşabilmekte, ülke genelinden de coğrafya yakınlığı olan diğer Türk ülkelerine ve Türkçenin konuşulduğu bölge ülkelerine tesir etmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan ve benimsenerek/sahiplenilerek yayılan ortak kültür unsurları Türk kültür dünyasını oluşturur. Değişik lehçe, şive ve ağızları olsa da ortak bir dil (Türkçe), uygulandığı yörelere ve ülkelere göre çeşitlense de ortak özellikler taşıyan töre, gelenek ve görenekler; din ve ahlâk anlayışları; kabuller ve inanışlar; törenler ve davranışlar; üretim ve tüketim biçimleri, sanat ve edebiyat, tarih şuuru ve birlikte yaşama kültürü gibi değerler birliğinden oluşan Türk kültür dünyası, Türk dünyası kültürünü oluşturur. Türk Milleti tarafından oluşturulan sözlü kültür ve edebiyat kaynaklı bu ortak kültür, Türk milli kültürünün de temelidir. Başka bir deyişle, Türk kimliğini oluşturan ve Türk Milleti'ni şekillendiren asıl unsur da bu ortak kültür, yani Türk dünyası kültürüdür. Türk dünyası kültürü, bugün "Türk Dünyası" olarak adlandırılan Türk ve akraba topluluklarını birbirine yakınlaştıran asıl köprüdür.

"*Türk Dünyası Kültürü*" adlı bu kitap "*Destanlar*", "*Mitolojik Renkler ve Sayılar*", "*Sözlü Tarih ve Âşık Edebiyatı*", "*Bilmece Kültürü*", "*Atasözü Kültürü*", "*Evlence Kültürü*", "*Halk Bilimi Çalışmaları*" başlıklarını taşıyan yedi bölümden oluşmaktadır.

"*Destanlar*" başlıklı "Birinci Bölüm"ün ilk araştırmasında, Kırgızistan Türklerinin Manas destanında yer alan Türk kültürü unsurları incelenmektedir. "Manas Destanı'nda Türk Kültürü Unsurları" başlıklı bu çalışmada maddî kültür unsurlarından at ve atçılık, tuğ-bayrak, yiyecekler vd.; manevî kültür unsurlarından din ve inanışlar, sözlü edebiyat ürünlerinden alkışlar, kargışlar, atasözleri, deyimler vd.; müzik, halk dansları, bayram, tören, eğlence ve düğünler, onomastik, halk hekimliği vd. gibi konularda elde edilen veriler incelenmektedir. Eski Türk kültüründen, özellikle de mitolojik unsurlardan zengin örnekler taşıyan Türk dünyası destanlarından biri de Huban Arığ'dır. "Birinci Bölüm"ün ikinci kısmını oluşturan "Hakas Kadın Yiğitlik Destanlarından Huban Arığ'da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz" başlıklı çalışmada, mitolojik unsurlardan dokuz sayısı araştırılmakta, bu sayının mitolojik dönemden günümüze kadar kazandığı simgelik anlamların Huban Arığ'daki yansımaları ortaya çıkarılmakta ve belirlenen simgelik anlamlar Türk mitolojisinde tespit edilen anlamlarıyla karşılaştırılmaktadır.

“*Mitolojik Renkler ve Sayılar*” başlıklı “İkinci Bölüm”de, “Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Renkler” ve “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar” başlıklarından oluşan iki araştırmaya yer verilmektedir. Bu araştırmaların ilkinde; kökleri mitolojik döneme kadar uzanan, bir kısmı da tarih boyunca kazanılan değişik kültür ve inançlara dayanan renklerle ilgili inanış ve uygulamaların Batı Trakya Türkleri arasında yaşayan örnekleri ortaya çıkarılmakta, bu örneklerden hareketle bir değerlendirmeye gidilmektedir. Türk dünyası kültürünün yayılma alanlarının genelinde olduğu gibi, Batı Trakya Türk kültüründe de yaygınlığı tespit edilen “ak”, “kara”, “al/ kırmızı”, “gök/ mavi, yeşil / boz”, “sarı” gibi renkler, “renk simgeçiliği” açısından incelenmektedir. Bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan “Batı Trakya”dan derlenen örneklerden hareketle Türk dünyası kültüründe, çeşitlenmeleriyle zengin anlamlar da kazanmış ortak bir renk simgeçiliği bulunduğu anlaşılmaktadır. “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar” başlıklı kısımda ise, sayı simgeçiliğinin Azerbaycan’ın Nahçıvan özerk bölgesindeki yansımaları tespit edilmektedir. Bu araştırmada incelenen “üç”, “dört”, “yedi”, “kırk” gibi sayıların mitolojik dönemden günümüze kadar kazandığı anlamlar ile Nahçıvan’da yaşayan Azerbaycan Türkleri’nin halk inanışlarında tespit edilen anlamları karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaktadır.

Tarihî olaylar yalnızca yazılı kaynaklarda değil, sözlü kaynaklarda da yer alır. Resmî tarihlerde genel olarak yer verilen veya hiç söz edilmeyen kimi bilgiler, sözlü tarihlerde ayrıntılarıyla aktarılabilir. Tarihî olayların halk tarafından nasıl yorumlandığını “sözlü tarih” kaynaklarından öğrenmenin yollarından biri de âşıkların şiirlerine başvurmaktır. Bu sebeple, “*Sözlü Tarih ve Âşık Edebiyatı*” başlıklı “Üçüncü Bölüm”de de “Sözlü Tarihten Âşık Edebiyatına: Türk Mukavemet Teşkilâtı ve Kıbrıs Mücahitleri” konulu araştırmaya yer verilmektedir. Bu araştırmada “Kıbrıs’ta Türk Mukavemet Teşkilâtı’nın Kurulmasına Sebep Olan Bir Terör Örgütü: EOKA”, “Türk Mukavemet Teşkilâtı ve Kıbrıs Mücahitlerinin Direnişi, Başı Harekâtı ve Elde Edilen Kazanımlar” gibi başlıklar altında tarihî olaylar verilmekte, bu olaylardan bahseden şiirler ele alınarak tarihî gerçeğin âşık edebiyatına yansımaları değerlendirilmektedir.

Türk kültür dünyasında bilmece sorma ve çözme geleneği de en eski kültür unsurlarındandır. Mitolojik dönemden günümüze kadar geçen süreçte, bilmece sormanın ve sorulan bilmeceyi çözmenin belirli kuralları, bu kurallar çevresinde geleneği oluşmuştur. Bilmece sorma geleneğinin yayılma alanları içinde yer alan Türk ülkelerinden biri de Kazakistan’dır. Bu sebeple “*Bilmece Kültürü*” adını taşıyan “Dördüncü Bölüm”de “Kazakistan’da Bilmece (Jumbak) Sorma Geleneği” başlıklı araştırmaya yer verilmektedir. 1999-2000 yılları arasında, Kazakistan’da yapılan ve sözlü kaynaklarla görüşerek, yazılı kaynaklardan elde edilen verilerle destekleyerek oluşturulan bu araştırmada,

Kazakistan'da bilmece sorma geleneğinin kökenleri, bilmecelelerin yapı özellikleri, bilmecelelerde işlenen konular, geleneği yaşatanlar: bilmece soranlar ve çözenler, geleneğin yaşatıldığı mekânlar, bilmece sorma zamanları incelenmektedir.

Atasözleri, halk felsefesini oluşturan irfan pınarlarıdır. Türk dünyası atasözleri de, Türk Milleti'nin çağlar boyunca kazandığı deneyimler sonucu oluşan temel yargılarını yansıtır. Bu yargıların öğüt, uyarı, haber verme gibi maksatlarla mensur veya manzum olarak söylendiği kalıp sözlere atasözü adı verilir. “*Atasözü Kültürü*” başlıklı “Beşinci Bölüm”de “Yozgat Yöresinden Derlenen Atasözlerinin *Divânu Lügâti't-Türk* ve Türk Dünyasındaki Benzerleri” ve “Türk Dünyası Atasözlerinde Barış ve Hoşgörü” konulu iki araştırma bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde Yozgat yöresinden derlenen atasözlerinin *Divânu Lügâti't-Türk*'te ve Türk dünyasındaki benzerleri üzerine bir değerlendirmeye yer verilmektedir. İkinci çalışmada ise barış ve hoşgörüyü oluşturan uzlaş, sabır, tatlı dil, iyilik, bağışlama, dostluk/ dost kazanma, özeleştir, iyi niyet ve merhamet, umut ve eğitim gibi kavramların atasözlerine yansımaları örneklerle anlatılmakta; aile bireyleri ve nesiller arasında, sosyal ilişkilerde ve komşular arasında, boylar/ oymaklar arasında, milletler arasında hoşgörü ile ilgili atasözlerinden hareketle bir değerlendirme yapılmaktadır.

Sözlü kültür geleneği içinde yaşayan Türk dünyası kültür unsurlarından bir kısmı çağdaş yazarlara ilham kaynağı olmakta, bazı yazarlar bu kültür değerlerinden yararlanarak çeşitli edebî eserler meydana getirmektedir. Bu yazarlardan biri de Alimcan İbrahimov'dur. Ünlü Tatar yazarlarından Alimcan İbrahimov, eserlerinin çoğunda olduğu gibi *Tatar Hatını Niler Kürmiy* adlı eserinde de sözlü edebiyat ürünlerinden; gelenek, görenek, inanış ve uygulamalardan yararlanmış. Bunlar arasında Kazan Tatarları'nın evlenme gelenekleri de özel bir yer tutar. Bu konuda yaptığımız bir araştırma “*Evlenme Kültürü*” başlıklı “Altıncı Bölüm”de bulunmaktadır. Bu çalışmada Alimcan İbrahimov'un *Tatar Hatını Niler Kürmiy* adlı eseri incelenerek evlenme biçimleri, düğün hazırlıkları, evlenme aşamaları, düğünle ilgili töre ve törenler hakkında elde edilen veriler değerlendirilmekte ve bu veriler zaman zaman Türkiye'deki evlenme kültürüyle de kısaca karşılaştırılmaktadır.

Türk dünyası kültürü araştırmaları başka bilim dallarının da ilgi alanına girmekle birlikte, daha çok Türk halk bilimi kapsamında ele alınmaktadır. Bu bilim dalı ise, Türkiye'de yaklaşık yüz yıllık (1913- 2013) geçmişe sahiptir. Bu kadar yeni bir bilim dalı olmasına rağmen, halk bilimi araştırmacıları Türkiye'de ve diğer Türk ülkelerinde, akraba topluluklarında yaşayan kültür değerleri konusunda önemli araştırmalar, incelemeler ortaya koymuştur. Kitabın “Halk Bilimi Çalışmaları” başlıklı “Yedinci Bölüm”ünde “Türkiye'de Türk Dünyası Halk Bilimi Çalışmaları: Eski Yugoslavya Ülkeleri Örneği” konulu araştırmaya yer verilmektedir. Bu çalışmada Bosna-Hersek, Hır-

vatistan, Karadağ, Makedonya, Sırbistan ve Slovenya Cumhuriyetlerinin birleşiminden oluşan eski Yugoslavya'nın Türk halk bilimi ürünleri hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalar ele alınmaktadır. Kitap, makale ve bildirilerden oluşan bu çalışmaların çoğu bu coğrafyada yaşayan Türk halk bilimi ürünlerinin derlenmesinden ibaret olsa bile, daha kapsamlı çalışmalara zemin hazırlamaktadır. Böylelikle, Türk dünyası kültürünün yayılma alanları ile kültür müşterekliklerinin belirlenmesi çalışmaları hız kazanmış olacaktır.

Destanlar, mitolojik unsurlar, bilmeceler, atasözleri, evlenme kültürü, sözlü tarih ve Türk dünyası halk bilimi çalışmaları konulu araştırmalara/incelemelelere yer verilen elinizdeki bu kitapta, Türk dünyası kültürü konusunda yaptığımız çalışmalardan bir kısmına yer verilmektedir. Diğer araştırmalarımız da başka kitaplarda bir araya getirilerek okurlarla buluşması sağlanacaktır. Kitabın Türk halk bilimi alanında uzmanlaşanlara, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerine ve Türk dünyası kültürüne ilgi duyan herkese yararlı olması beklenmektedir.

Türk dünyası kültürünü oluşturan kültür miraslarıyla ilgili her türlü çalışma Türk Milleti'ne bir hizmettir. "Türk Dünyası Kültürü" adlı bu çalışmanın amacı da Türk kültürüne hizmet etmektir. Kitapta görülecek eksikliklerin tamamlanması, yanlışlıkların düzeltilmesi de aynı amaca hizmet edecektir.

Türk dünyası konulu bu kitabımı "Türk Dünyası" kavramını ilk kullanan, ömrünü Türk dünyasına vakfeden ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nı kurarak Türk dünyası kültürü araştırmalarına sağlam köprüler kuran Prof. Dr. Turan Yazgan Hocamızın aziz ruhuna saygıyla armağan ediyorum.

Kayseri, 7 Temmuz 2017

Bayram Durbilmez

BİRİNCİ BÖLÜM
DESTAN KÜLTÜRÜ

I. MANAS DESTANI'NDA TÜRK KÜLTÜRÜ UNSURLARI*

Kırgız Türkleri'nin ünlü yazarı Cengiz Aytmatov tarafından “*Bayırkı Kırgız Ruhunun Tuu Cokusu/ Kadim Kırgız Ruhunun Zirvesi*” (Aytmatov 1982: 3-8) olarak adlandırılan Manas Destanı'nın Türk kültürü açısından önemini örneklerle ortaya koymadan önce, *kültür* teriminin anlamını belirtmekte yarar vardır.

Bir topluluktaki fertlerin ve sosyal grupların çoğunluğunu aynı duygu ve ülküler çevresinde birleştirerek o topluluğu milletleştiren, diğer milletlerden farklılaştıran maddî ve manevî her türlü bilgi, beceri, kabul ve davranış birliğine kültür adı verilir. Çeşitli tembih, teşvik, takdir ve sınırlandırmalar sonucu şekillenen kültür; dil, töre, gelenek, görenek, tören, tarih şuuru, mensubiyet duygusu, ahlâk anlayışı, din, sanat, ekonomi, teknoloji gibi sistemler birliğinden oluşmaktadır¹.

Manas Destanı, Kırgız Türkleri'nin hayatını olağan çizgileriyle naklederek, gelenek-görenekler, inançlar, oyunlar, halk ilâçları, hayvanlar, bitkiler, coğrafya gibi pek çok konuda bir ansiklopedi özelliği göstermektedir. Destanda, bütün Türk boylarının kültür unsurlarının ortak motifler olarak yer alması ise, bu destanın sadece Kırgız Türkleri için değil, bütün Türk boyları için bir abide eser olduğunu göstermektedir (Yıldız 1995: 217).

Manas Destanı, Kırgız Türkleri'nin efsanevî tarihi olarak kabul edilmekte ve binlerce yıl önceki hayatlarını, inanış ve davranış tarzlarını, kısaca kültürlerini günümüze aktaran bir kültür hazinesi özelliği taşıdığı için atalardan kalan kutlu bir miras sayılmaktadır. Destanları eski bir şehir harabesi üzerinde oluşturulan yeni bir şehre benzeten İnan'a göre, “*Bu şehrin binalarını tetkik ederken*

* Bu yazı, *XXI.Yüzyıla Girerken Türk Dünyasının Sorunları ve Manas Destanı Sempozyumu* (Sarioğlan Kaymakamlığı, 3 Mayıs 1995, Sarioğlan-KAYSERİ)'nda sunulan bildiri metni gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

¹ Kültürün tarifleri için bkz. Turhan 1972, Güngör 1976, Yücel-Yediyıldız 1988, Tural 1989.

muhtelif devirlerde yaşayıp harap olmuş şehir enkazından yapılmış birçok binalar ve yahut yeni binaların duvarlarına konulmuş eski kitabeler ve tezniyat parçalarını gördüğümüz gibi, destanlarda da en yeni unsurların yanı başında eski devirlerin hatıralarını buluruz” (İnan 1987: 161). Manas Destanı’nda bir yandan Çin, Hint ve Tibet kültürleri, diğer yandan İran-İslâm kültürü, son yüzyılda da Avrupa-Rus kültürünün izlerine rastlanmakla (İnan 1987: 161) birlikte, Türk kültürünün ortak mirası çok belirgin olup bu ortak kültür mirasının kökleri yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Hatta Manas Destanı ile Oğuz, Şu, Göktürk, Uygur ve Dede Korkut destanları arasında görülen ortak motiflerin, bu destanların iç yapısını oluşturan duygu, düşünce, hayat anlayışı ve kişilerde görülen müşterek özelliklerin kaynağı olarak *Hun*, *Göktürk* ve *Sakalar*, *Saka* boylarının devamı olan *Kırgız*, *Üsün* ve *Kancalar* arasındaki bağa da işaret edilmektedir (Öztürk 1980: 23).

Her edebî türün teşekkülü gibi, destanlar da toplumun maddî ve manevî güçleri üzerine kurulur. Toplum, bütün maddî ve manevî varlığı ile destanın kuruluşunda yer alır. Budunun/milletin inancı, gelenek ve görenekleri ile hayat anlayışı, yaşantısı destanın iç yapısını örür (Öztürk 1980: 25). Mitolojik dönemden günümüze kadar çeşitli tarihî ve sosyal olayların izlerini de taşıyan destanlarda töre, gelenek, görenek, inanış, kabul ve davranışların yansımalarına da rastlamak mümkündür. Destanlar ortak (anonim) kültür ve edebiyatın nesilden nesile taşıyıcısı olmaları yanında, millî birlik ve beraberlik duygularını da pekiştiren esin kaynakları arasında yer alır. Bu sebeple Dede Korkut anlatıları ile Manas Destanı’nın yayımlanması dönem dönem Rus edebiyatında yasaklanmıştır (Öztürk 1980: 23).

Anlatıcı; kendi ilgi, bilgi ve becerilerinin etkisi yanında, resmî ideolojiye, zamana, mekâna ve dinleyicilerin durumlarına göre de anlattığı metni yeniden şekillendirir. Eski Sovyetler Birliği’ndeki Türk boyları arasında anlatılan sözlü kültür ürünleri üzerinde de hâkim ideolojiye uygun bazı değişiklikler yapılmıştır. Söz gelimi Köroğlu hikâyelerindeki millî ve manevî unsurlar büyük ölçüde ayıklanmış veya yozlaştırılmıştır. Sovyetler Birliği’ndeki hâkim ideolojinin yankıları en belirgin şekilde Manas Destanı’nda görülmektedir².

Sözlü kültür geleneği içinde oluşan, altmış kadar çeşitlenmesi ve yaklaşık iki milyon mısrası tespit edilen Manas’ın Türk kültürü için taşıdığı önemi bütünüyle tespit etmek ve Rusların baskısıyla oluşan yozlaşmaları etraflıca ortaya koymak kolay değildir. Ancak tespit edilen metinlerin çeşitlenmeleriyle birlikte incelenmesi sonucu, sağlıklı bir değerlendirme ortaya koymak mümkün olacaktır. Bu çalışma, tespit edilen birkaç örnekten hareketle, konu hakkında genel bir kanaat oluşturma amacı taşımaktadır.

² Bu konuda bilgi için bkz. Aral 1983: 475(45)- 481(51).

1. Maddî Kültür

1.1. At ve Atçılık

Türk kültüründe *at ve atçılık* önemli bir yer tutmaktadır³. Türk inancına göre at kutlu sayılmıştır. Ziya Gökalp, insandan başka atta da kut (yardımcı ruh) olmasını atın *Tibet öküzü*'ne halef olmasına bağlar: “*Tibet öküzü, Türk elinin totemi olduğu için kutlu idi. Altay’dan ayrılan Türkler, kurban âyinlerinde atı onun yerine ikame ettikleri için, kutluluk ata da geçti*” (Ziya Gökalp 1976: 50). Bütün Türk destanlarında görüldüğü gibi Manas destanında da *at*, kahramanın en yakın arkadaşı, yardımcısıdır. Manas Destanı’nda üç at tipi yer almaktadır. Bu atlar destanda önemli bir yere sahiptirler. Destanda at tipi olarak yer alan *Akkula, Taytoru ve Maniker* ‘in ayrı özellikleri ve görevleri vardır:

1. *Akkula* kahramanın haysiyetli, seçkin atıdır.
2. *Maniker* kahramanın kollarıdır.
3. *Taytoru* destanın yaratılmasına sebep olan attır (Orazbekova 1995: 10):

Cusuf Mamay metninde *Akkula* kahramanla o kadar özdeşleştirilir ki, Manas’ın süt kardeşi olarak anlatılır. Başka anlatılarda bulunmayan bu motif (ata anne sütü verme motifi) kısaca şöyle yer alır:

“Kula tay” geldiğinde Manas’ın annesi *Çıyrıcı* ‘nın sol memesi sütle dolar, akmaya başlar. *Çıyrıcı* memesini sağlar, yemle karıştırıp *Kula tay*’a verir. Sağ memesi ise Manas geldiğinde dolmaktadır. Kula tay, *Çıyrıcı*’nın yeme karıştırdığı sütle beslenerek gelişir, olağanüstü özellikleri olan *Ak kula* olarak karşımıza çıkar.

Bu motife eski Türk millî destanlarında da rastlanmaktadır. Bu yapı destanın ilk oluşumundaki görünüşünü ifade etmektedir. Manas ile *Akkula*’nın memedaş (süt kardeş) olmaları motifi eski motiftir (Orazbekova 1995: 10).

1.2. Tuğ-Bayrak

Türk kültüründe *Tuğ-Bayrak* (sancak), çok eski devirlerden beri millî ve askerî birlik fikrinin sembolü olarak kabul edilmekte, kutlu sayılmaktadır. “Manas” Destanı’nda da savaşlar tasvir edilirken tuğ ve bayrakları ihtiva eden pek çok mısralar/beyitler geçmektedir. *Tuğ-bayrak* kelimesiyle beraber *asaba, celek* (yelek) kelimeleri de kullanılmaktadır (İnan 1991:300):

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çınar 1993.